

למי שייכים קברי המלכים?

אחת ממערכות

הקבורה המרשימות

ביותר משלהי

ימי הבית השני

בירושלים חבויה

בקרבת משרד

המשפטים במזרח

העיר. אולם למי

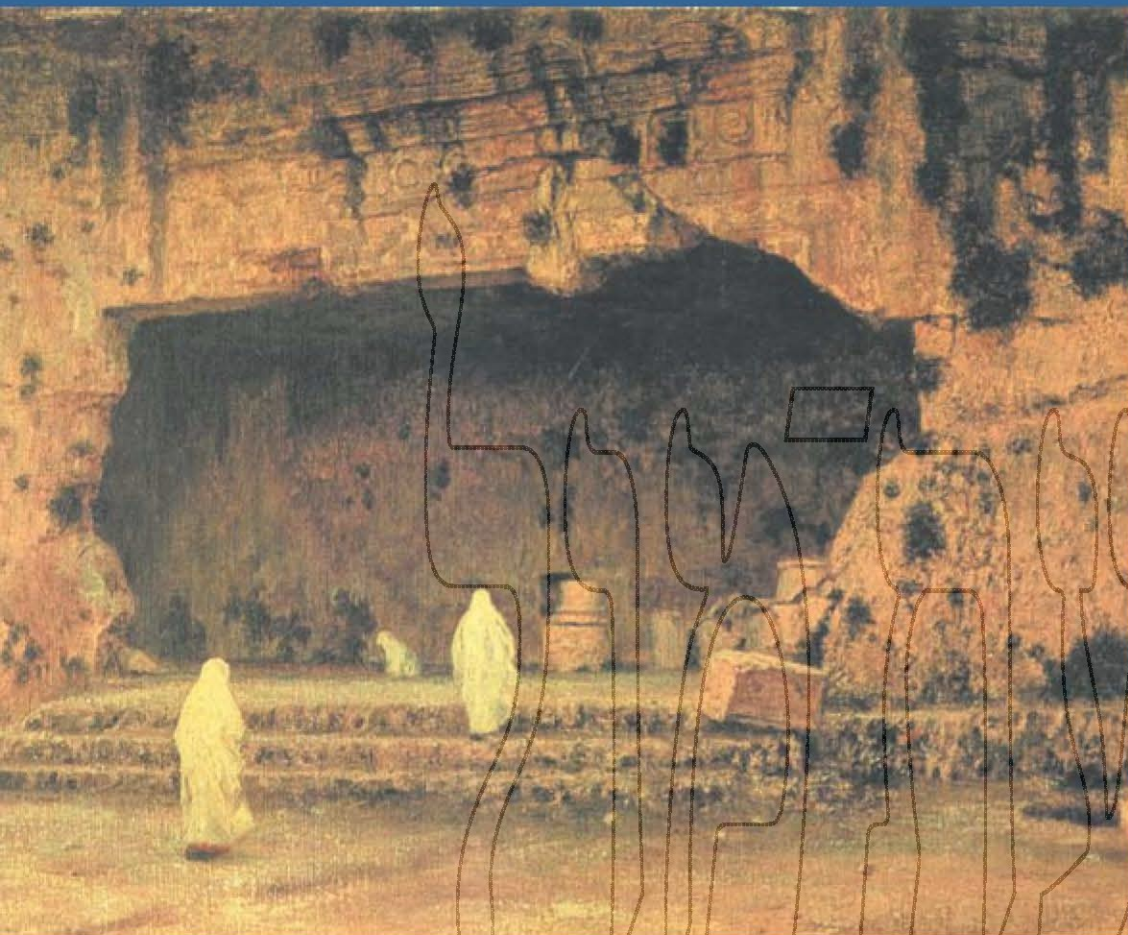
שייך המקום:

להקדש של

יהודי ירושלים או

לממשלת צרפת?

אייל בן אליהו

ורשאגין (1842-1904), קברי המלכים, 1874
באדיבות מוזיאון ישראל

בין הלני המלכה לכלבא שבוע

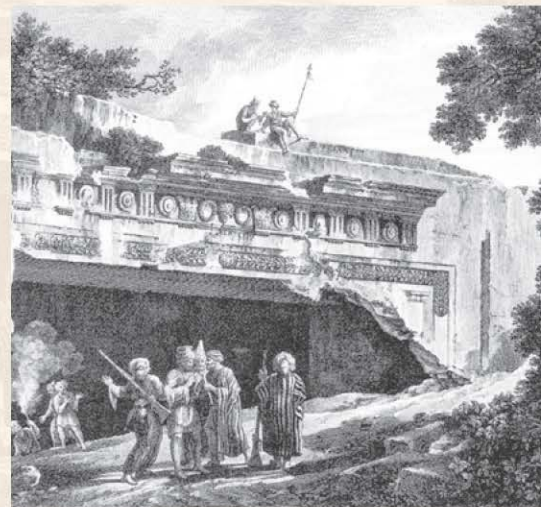
בפינת הרחובות צלאח א־דין ועלי אברטלב שבמזרח ירושלים, בקרבת המושבה האמריקאית ומאחורי גדר אבן גבוהה, חבויה אחת ממערכות הקבורה המרשימות ביותר מימי בית שני. עד לפני שנים אחדות, תלוי היה לימין הפתח שלט המציין את שעות הפתיחה של המקום. שלט זה אינו קיים עוד, והכניסה לאתר אפשרית רק בתיאום עם הקונסוליה הצרפתית.

שלא כמו המצב כיום, באלפיים השנים האחרונות היה האתר אבן שואבת לתיירים ולחוקרים שהגיעו לירושלים וביקרו במקום. רבים מהם הותירו רישום מלא התפעמות והתפעלות מיופיו של הקבר ועיטוריו ומעוצמתו, אם בתיאור מילולי ואם בציור או בצילום.

תיאורו הראשון של האתר מצוי בסופו של הסיפור המפורט המשוקע בכתבי יוסף בן מתתיהו, על גיורם של הלני מלכת חדייב ושל שני בניה מונבז המלך ואיטס אחיו. על פי יוספוס, בנתה הלני מונומנט קבורה בעל שלוש פירמידות, כחצי קילומטר מצפון לירושלים. במהלך המאות הראשונות לספירה זכה האתר לתיאור נלהב של מבקרים שונים, שהתרשמו מאוד מקברה של הלני ומשפחתה. כך למשל, קבר זה הוא האתר היחיד מארץ ישראל שהזכיר הנוסע פאוזניאס, בן המאה השנייה לספירה, שסבב במזרח האימפריה הרומית והעלה על הכתב את רשמיו. קברה של הלני משך גם את

תשומת לב של אישה אחרת – פאולה – כמסופר בתיאור המסע שהעלה על הכתב הירונימוס בסוף המאה הרביעית לספירה. חצר הקבר כולה חצובה באבן והיא חריגה גם בנוף הקבורה המונומנטלית של שלהי ימי הבית השני בירושלים. עומק החציבה מגיע לכשמונה מטרים. בחזית המערה עצמה ניצבו בעבר ככל הנראה כמה וכמה עמודי תמיכה, שאת שרידיו של אחד מהם אפשר לראות גם כיום. אולם הקבורה במערה מוקף בספסלי אבן, וממנו מתפצלות כמה כניסות שונות לחדרי הקבורה עצמם.

נוסעים אירופים משלהי ימי הביניים וכן ציירים ונוסעים אחרים, ראו במקום את קברי המלכים, אולם לא קברי מלכי בית חדייב, שסיפורם היה ידוע פחות, אלא קברי מלכי בית דוד. לעומתם, יהודי ירושלים במאה ה-19 ראו בחזית המפוארת של מערכת הקבורה (שעדיין הייתה חשופה – אב"א) את קברו של כלבא שבו, חותנו העשיר של רבי עקיבא.

קאטאס, הכניסה לקברי המלכים, תצריב וחריטה, סוף המאה ה-18

בעקבות הסרקופג הנעלם

באופן טבעי, אחד האתרים הראשונים בירושלים שעליהם הונף מכוש החופרים במהלך המאה ה-19 היה קברי המלכים. כבר בשנות ה-50 ובראשית שנות ה-60 של המאה ה-19, חיטט במקום החוקר הצרפתי פ' דה-סוסי, שהאמין שהוא חופר בקברי מלכי בית דוד וחשף במקום סרקופג ועליו חרותה בכתב עברי הכתובת "צידן מלכתא". את ממצאי חפירתו שלח בהסתר למוזיאון הלובר שבפריז. חפירתו של דה סוסי בקברי המלכים, שהייתה אחת החפירות הראשונות בארץ ובקברים יהודיים בפרט, דמתה לשוד עתיקות יותר מלחפירה ארכאולוגית מסודרת, ומשום כך חוללה מהומה רבתי בקהילה היהודית בארץ ובעולם, והותירה את רישומה גם בעיתונות הירושלמית של שלהי המאה ה-19.

כשהתרחשה, מחו היהודים בכל כוחם על הפינוי המביש של עצמות מתוך סרקופגים ששלף דה-סוסי ממערכת הקבורה והבריח למוזיאון הלובר, ועל פי עדותו של אברהם משה לונץ פנו יהודי ירושלים בנושא באמצעות הטלגרף לחברת כל ישראל חברים (כ"ח) בפריז. זו השתדלה אצל ממשלת צרפת, שפנתה לדה-סוסי עצמו בבקשה שיחדל ממעשיו. אלא שהספינה ובה ממצאי החפירות מקברי המלכים הייתה כבר בדרכה לצרפת... 20 שנה מאוחר יותר, התייחס גם אליעזר בן-יהודה לפשעיו של דה סוסי: "יומסר הארון לסולסי [דה סוסי – אב"א] ויוציא הוא ממנו את הגויה אשר נהפכה בידו לעפר ויחלל את יתר עצמותיה וישלח את הארון וישימהו באוצר דברים העתיקים בפאריז עד היום הזה" ("חבצלת", כ"ח באייר תרמ"ג, עמ' 157).

סערת הרוחות בירושלים לא פסחה גם על הערבים ועל הקהילה הנוצרית-ארמנית, וכך מחו גם הנרי בייקר טריסטראם על כי דה-סוסי הסתיר מהציבור הירושלמי את הכתובת שנמצאה על הגלוסקמה. כך אולי אפשר להסביר את עדותו של יעקב ספיר, שדיווח בעיתון "הלבנון" בשנת תרל"ד (25.5.1874) כי ראה את הגלוסקמה לאחר שהוצאה ממערכת הקבורה, ולא הייתה עליה כל כתובת...

קברי המלכים בתודעה הלאומית היהודית

ערב פגישתו של הרצל עם וילהלם השני הקיסר הגרמני ב-2 בנובמבר 1898, בילה זמן קצר בירושלים. בערב של יום שבו סייר בהר הזיתים, הובלו הרצל ופמלייתו דווקא לקברי המלכים. הרצל, שלא התפעל במיוחד ממבנים ומשרידים קדומים, לא תיאר ביומנו כל התפעלות מהאתר, אך עם זאת ביקר בשאט נפש את העברת המקום לידי הצרפתים:

בחזירתנו ביקרנו בקברות הסלעים של המלכים, שהיו נחלתו של צרפתי Periere והוא נתנה במתנה לממשלה הצרפתית. כה רחוק ונבצר נחשב הדבר שליהודים עצמם תהיה פה בזמן מן הזמן הזה נחלת מה.

ביקורו של הרצל במקום נשמר בתצלום מקורי מצוי בארכיון הציוני המרכזי. דמות מוכרת אחרת שהכירה במקום ובחשיבותו הייתה דמותו של ברל כצנלסון. על פי המסופר, הקפיד ברל (שהיה כהן, על פי מסורת משפחתית) שלא להיכנס לקברי המלכים עצמם, שלצדם חכר חלקת אדמה ועיבדה עם "קבוצת הירקנים" בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה. עדות נוספת לחשיבותו הציבורית של המקום היא העובדה שעבודת הדוקטור הראשונה שכתב במכון לארכאולוגיה באוניברסיטה העברית מקסימיליאן כהן (Kon), עסקה בקברי המלכים ועובדה לספר

הרצל ופמלייתו בביקורו בקברי המלכים (אצ"מ)

מקיף ומעמיק. אחת ההצעות המפתיעות בספרו של כהן היא הסברו לעדותו של פאזוניאס כי שערי הקבר נפתחו בללא מגע יד אדם. כהן שחזר בעבודתו מנגנון מכני מוכר ממקדש באלכסנדריה, שדלתותיו נפתחו בעזרת להבה שליהטה מוט מתכת שחימם מכל מיס. החום הביא לרתיחת המים, והמים גלשו לתוך כלי שהפעיל משקולת שהייתה קשורה לחבל. החבל שהסתובב בעקבות ירידת המשקולת משך את דלתות האבן שאליו היה קשור. כאשר כבתה האש משכה משקולת שנייה בכיוון הפוך את דלתות האבן וגרמה לסגירתן. בבית הנכות לעתיקות שבמכון לארכאולוגיה באוניברסיטה העברית בהר הצופים תלוי העתק גבס של עיטור המשקוף של קברי המלכים, אולם לא ברור מי יצר את ההעתק ומי בחר להציבו שם.

רכישה עמומה

על רקע כל האמור, מפתיעה מאוד החזקה הצרפתית הנוכחית במקום. את סיפור רכישת המקום והעברתו לידי חזקה צרפתית סיפרו פעמים רבות ובגרסאות משתנות כתובי קורות ארץ ישראל, החל מיעקב ספיר בעיתון "הלבנון" משנת תרל"ד. פנחס גרייבסקי (תרצ"ט) אף פרסם את מכלול התעודות שבהן תועד תהליך הרכישה. מכלל התיאורים עולה כי בעקבות מעשיו של דה-הסוסי, התגייסה אישה יהודייה ששמה ברטה ברטראנד לרכישת האתר מבעליו הערביים, משום שהאמינה כי מדובר בקברי מלכי בית דוד:

כי אך מטרה אחת לי בקניין הזה והיא לנצור לעולמי עד את המזכרת הקדומה והנכבדה הזאת, אני מתייחסת ע"פ אבי עובדיה לוי ואמי נעמי הנריקוס למשפחת ב"י [בית ישראל - אב"א] והמזכרת הזאת של אבות אבותינו חפצה אני לשמור מכל חילול ואי כבוד.

את כוונתה של ברטראנד אישר הרב אליעזר איזידאר, "ראש רבני צרפת", בסמוך לקניית המערה בתאריך 28.4.1878, במסמך שמצטט גרייבסקי:

אני הח"מ [...] מעיד בזה, כי הזכרים שנדברו ונכתבו מאת הגבירה ברטראנד לבית לוי וכוונם מאד לבי נכון ובטוח כי מקנה חלקת השדה והמערה אשר בה תשאר אחוזת עולם ליהודים, ושמור מכל חלול קודש ומסירה בידי זרים. הני מבקש את ראש הרבנים בירושלים ופקידיו לעזור בכל יכלתו בכל הדרוש לקנין הזה עפ"י חוקי ממשלת תוגרמא, למען נבצע את המפעל ונצליח לקיים את המזכרת הקדומה הזאת בקרב ישראל"
(פ' גרייבסקי, הישוב העברי מחוץ לחומת העיר, ירושלים תרצ"ט, עמ' 89-41).

על פי הצהרה זו, מעמדו המשפטי לכאורה של נכס זה הוא של הקדש שאת ייעודו ואת בעלותו לא ניתן לשנות.

אחרי פטירתה עבר המקום ליורשיה, עמיאל ויזחק פריי (פרייריא), ולאחר פטירתם העבירו יורשיהם לממשלת צרפת את הבעלות על המקום.

גם המורה והחוקר הירושלמי ישעיהו פֶּרֶס עסק בנושא. פרס, שפרסם בשנת תש"א (1941) רשימה קצרה ובה ניתח את מהלך האירועים, התייחס לסתירה בין התעודות המספרות כי ברטה ברטראנד קנתה את המקום מבעליו הערבים, לבין שטר המתנה של יורשי האחים פרייר, הפותח בטענה כי האחים פרייר-פרייריא עצמם הם אלו שרכשו את המקום באותה השנה (1878). פרס עצמו לא קיבל את הסברו של יעקב גולדמן משנת תרמ"ח, שטען שהאחים פרייר-פרייריא (שהיו ככל הנראה מנהלי הנכסים של הגב' ברטראנד ודרשו ששמה יונצח בשלט הקיים עד היום במקום) ירשו את המקום מהגב' ברטראנד ומכרוהו, מאחר שלכך אין כל עדות ממשית. יתר על כן, מחקר שנערך לאחרונה בפריז מצא רשמים לכך שברטראנד עצמה התנגדה להעברת הבעלות לממשלת צרפת. פרס עצמו מספר כי פנה בפניות חוזרות ונשנות למוסדות כ"ח הצרפתיים ולקונסוליה הצרפתית, כדי לעגן את דבריו של גולדמן או ליישב את הסתירה באופן אחר, ואולם על פי עדותו לא זכה להתייחסות משום גורם הנוגע בדבר.

אם מעמדו המשפטי של הנכס הוא מעמד של הקדש, הרי שהעברתו המקורית לרשות ממשלת צרפת היא בעייתית מאוד, ודורשת ממילא דיון מחדש בבעלות על המקום. ומכל מקום, דומה שיש מקום לדון מחדש בשאלה האם לא הגיעה העת להשיב את אוצרות התרבות של העם היהודי לכור מחצבתם?

